

Azərbaycanda milli geyimlərin təşəkkülü və inkişaf mərhələləri

Gülənə İbadova,
sənətsüənəşliq üzrə falsəfə doktoru

Açar sözlər: geyim, örtük, tatu, kürk, kəpanək, börk, çalma, çəpən, kürdü, külləcə, şalvar, şal, xələt.

Əlverişsiz havadan və həşəratlardan qorunmaq məqsədilə insanlar qədim zamanlardan bədənlərini gil, nəm torpaq, piylə örtürdülər. Sonralar bu yaxmalara bitki rəngləri, oxra, his, karmin, indiqo, əhəng əlavə olundu və bədən artıq estetik məqsədlə müxtəlif üsullarla, rənglərlə boyanırdı. Zaman ötdükcə rənglənmənin davamsız örtüyü tatuajla əvəz olunur. Eynilə öldürülmüş heyvanların tükləri, sümükləri, saçları və dişləri bədəndə geyimin qoruyucu və simvolik elementləri kimi diqqəti cəlb edir.

Tədqiqatçı S.Dünyamalyevanın geyimin meydana gəlməsi haqqında fikirlərinə əsasən, insan təbiətin bir parçası olaraq öz bədən siluetini təbii qəbul edir və onun bütün cizgilərini olduğu kimi saxlayıb, dəyişməyə meyil etmir. Yalnız bədəni həm təbiətin iqlim təsirlərindən qorumaq, həm də etik normalara uyğun olaraq bürüyür. Kortəbii olsa da, insanlar dəri parçalarından bürüncək şəkildə istifadə etmiş, bir qədər sonra isə hörmə-sarıma geyimlər meydana gəlmiş, bəzək əşyalarının formasında və yaşayış məskənlərinin konstruksiyasında da, analoji olaraq, bu forma və texniki icradan istifadə edilmişdir. Bu mərhələdə işlənən geyim forması paleolit dövründən başlayaraq uzun bir inkişaf dövrü keçmiş, "nilufər" adlanan qolun və "çaxçur" adlanan geyimin biçim üslubunda zəmanəmizə qədər gəlib çatmışdır (1, 13).

Hələ paleolit dövrü abidələrində heyvan dərisinin emalı və tikisi üçün istifadə edilən daş kürəciklər və sümükdən olan iynələr aşkar edilmişdir. Heyvan dərisindən başqa yarpaqlar, ot və ağac qabığı da geyim üçün xammal idi. Ovçular və balıqçılar balıq dərisindən, suiti bağırsaqlarından və s. dəniz heyvanlarından, quş dərisindən də istifadə edirdilər. Neolit dövründə toxuculuq və əyirmə sənətlərini mənimsəyən insanlar ilk vaxtlarda dekorativ bitkilərin liflərindən istifadə edirdilər. Bu dövrdə baş verən heyvandarlığa və əkinçiliyə keçid imkan verdi ki, parçaların hazırlanmasında ev heyvanlarının yunundan dənli bitkilərin liflərindən və pambıqdan (kətan, çətənə) istifadə edilsin. Mütəxəssislər geyim mədəniyyətinin başlanğıcını e.ə. 40-25-ci minilliklərə aid edirlər (2, 3).

Tarixi inkişafın gedişində sosial-iqtisadi həyat şəraitinin dəyişməsi geyim növlərində əsaslı dəyişikliklərə səbəb olmuş, yeni-yeni geyim

tipləri meydana çıxmışdır. Geyim mədəniyyətinin formalaşmasında təbii-coğrafi şəraitin, xüsusilə də iqlimin həlledici rolu inkaredilməzdir. "Hər cür iqlimdə yaşamağı" öyrənən insanda "soyuqdan və rütubətdən qorunmaq üçün mənzilə və paltara tələbat" da yaranmışdır. Buna işarə edən B.F.Adler yazırdı: "İnsanın yaşadığı ərazinin xarakterindən asılı olaraq rəngarəng şəraitdə geyim elementləri ya təkmilləşmiş, ya da tənəzzül etmişdir. Əgər insan onu ahətə edən mühitdə öz geyimi üçün lazımı material əldə edə bilirdisə, bundan geniş şəkildə istifadə edirdi. Səhrada və tundrada – yaşılığın kasad olduğu yerlərdə parça üçün əlverişli material əldə edilmirdisə, insan dəri və yundan paltar geyirdi. O yerdə ki insan sərt iqlim şəraitinin tələbi ilə isti geyinməyə məcbur olurdu, orada geyim ölkənin və iqlimin şəraitinə uyğunlaşır" (3, 7).

Bələliklə, geyim elementlərinin meydana çıxmasının ilk zəruri tarixi amilinin məhz iqlim təsirlərindən qorunmaq olduğu aydınlaşır. Geyimin tarixi ilə məşğul olan mütəxəssislərin əksəriyyəti, bundan başqa, etik normalara əməl edilməsi zərurətini də geyim elementlərinin meydana gəlməsində başlıca şərtlər hesab edirlər (4, 3; 5, 7).

Ən sadə qədim ayaqqabılar – səndəllər, yaxud ayağa bürünən heyvan dərisi idi. Sonuncu növ slavyanların dəri morşielərinin, Qafqaz xalqlarının çarıqlarının, Amerika hindularının makasinlərinin prototipi sayılır. Ayaqqabı üçün ağac qabığından (Şərqi Avropa) və ağacdan da (Qərbi Avropanın bəzi xalqları) istifadə edilirdi.

Baş geyimi hələ qədim zamanlarda insanın həm sosial vəziyyətini bildiren işarə rolunu oynayırdı (tayfa başçısının, bütprəstlərdə kahinin və d.), həm də dini təsəvvürlərlə əlaqədar idi. Belə hallarda sosial-iqtisadi fərqlilik öz əksini tapırdı. Belə ki, feodalların, kəndlilərin, din xadimlərinin geyimlərinin nəinki parça və bəzəklərində, hətta biçimlərində də kəskin fərq var idi.

